

Zeitschrift: Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)
Herausgeber: Romania (Societat de Students Romontschs)
Band: 47 (1961)

Artikel: Historia dil teater romontsch : tiarza perioda 1850-1960
Autor: Gadola, Guglielm
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-881545>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 29.11.2024

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Historia dil teater romontsch

(Tiarza perioda 1850-1960)

da

Guglielm Gadola

Dapi che la secunda part dell'istoria dil teater romontsch (1750-1850) ei comparida (1932), eis ei ussa vargau pli che in quart tschentaner¹.

Da siu temps, cura che las duas empremas parts de quei studi davart il teater romontsch ein comparidas, han ins giu demussau grond interess per quella part de nossa istoria litterara e culturala.

Enteifer ils davos 25 onns ein las marveglias per talas e seme-gliontas lavurs tschessadas ad in tschessar. Oz ei tut enzatgei auter trumf sil territori dil romontsch che saver leger tgei nos perdavonts han prestau en quels fatgs — dal temps ch'ei deva aunc negin «moviment» romontsch.

Dus amitgs han denton adina puspei ugliau mei de continuar e finir inaga cun quella istoria dil teater sursilvan: Sur canoni dr. Carli Fry p.m. ed igl enconuschent specialist della cultura de teater, dr. Oscar Eberle (m. 1956), miu conscolar tier prof. Nadler, da siu temps ordinarius per l'istoria della litteratura all'universitad de Friburg. — E vivess P.B. Berther aunc, franc ch'el schess a mi: «Quei ch'ins ha inaga entschiet laian ins buca trer decennis e decennis! E sch'ins ha oz era negin interess per

¹ L'istoria dil teater romontsch ei comparida da siu temps egl Ischi. Mira ils separats: a) Historia dil teater romontsch (emprema perioda 1650-1750) Stampa rom. Mustér (48 paginas); b) Historia dil teater romontsch (secunda perioda 1750-1850) Stampa Romontscha, Mustér, 1932 (140 paginas).

de quellas caussas, vegn ei franc a dar puspei in temps — cura ch'il romontsch ei sin murir — ch'ins schazegia talas lavurs.» Basta, vegni tgei che vegli, nus vulein pia continuar e finir quella part de nossa historia della litteratura dil teater, bein che quella tiarza part ei bia pli difficultusa de scriver che las duas empremas. Ell'emprema part de noss' historia dil teater romontsch, havein nus saviu mussar «co la Claustra de Mustér ei stada la tgina dil teater sursilvan (baroc).» Ed ella secunda part, co la Claustra de Mustér (ed in summa Mustér: landr. Gion Theodor de Castelberg) ein stai il center dil teater sursilvan.» E quei per raschun che Mustér ei stau, dapi ils emprems decennis dil baroc entochen viadenasi viers la mesadad dil tschentaner vargau, pionier e cultivatur dil teater in summa.

Oz savein nus surscriver il tetel pigl emprem capetel de nossa tiarza part dell' historia dil teater romontsch:

I. La claustra de Mustér, scola ed animatura dil teater Romontsch era pil temps suenter 1850

Sco nus havein gia mussau ellas duas anteriuras parts de quest studi, ha la scola claustrala cultivau e promoviu a moda e maniera admirabla il teater dils dus emprems tschentaners², e cheutras era empalau viadora ed influenzau il teater popular della Cadi e d' auters vitgs e cumins pli anoragiu.

Aschia plaida aunc oz la cronica claustrala dellas representaziuns teatralas da 1805-1820 dils students claustrals ch' ein lu sezs pli tard daventai auturs, translatur e regissurs dil teater de nos vitgs entuorn 1850 e vinavon. Lai quella fontauna era presumar ch' ei setracti aunc adina della tradiziun dil teater baroc en claustra, sche han quels scolars claustrals, instrui ella «retorica» e dalla tradiziun teatrala, tuttina ughegiu de far pli tard il pass cul teater de **lur** temps e vinavon.

² Pareglia cheu oravontut: «Il teater romontsch della scola claustrala avon 1850, Historia dil teater romontsch II, separat, p. 49-68. Era sch' ils students claustrals — sco P. Iso Müller scriva — fagevan savens teaters tudestgs alla fin digl onn de scola, ei l' influenza pil teater in summa buca stada pintga.

Per illustrar quella tradiziun e quei piogn viaden el temps niev, alleghein nus cheu aunc enzacontas representaziuns dramaticas dils futurs regissurs dil teater de nos vitgs, dal temps ch'els eran aunc «emprendists» en claustra.

Aschia han els per ex. dau in cert «Bab tschiec» (che vegn turnaus a dar suenter 1850!) per la fin digl onn 1805, sut assistenza de certs signurs ed examinatur de scola, compari per quei intent en claustra³. Dapi 1805-1810 havein nus neginas novas de representaziuns dramaticas entras ils students claustrals; forsa perquei ch'ei eran memia paucs, savein nus gie che la scola claustrala dumbrava buca numerus scolars leu igl εμπrem decenni suenter l'uiara dils Franzos⁴. — Anno 1815 dattan els puspei «ina tragedia»: S. Paulinus (probabel de «Nola»)⁵.

Sco gia menzionau era il diember de students ualti pigns enqual onn; gie, aschi pigns ch'ins vegneva buca de dar onn per onn ina representaziun⁶. Mo lu, suenter tals onns maghers, veva la scola puspei gest tonts ch'ei savevan dar in toc cun buca memi numerusas persunas⁷.

³ Die 2. Sept. (1805) ab eadem Studiosa Juventute representatus est in Theatro (che sesanflava aunc adina sut claustra sur la zonna de nuorsas en) P a t e r C a e c u s: praesente Illmo. D. Gubernat. De Riedi caetersique plurimis Viris ac feminis. Etsi ne unus quidem Juvenum vel viderit Theatrum, adeo tamen strenue se gesserunt, ut mirarentur omnes et applauserunt. Ipse D. Gubernator actores duobus duplionibus donavit. In fine distributa sunt Praemia, libri nemque egregie compacti non sine magnis Sumptibus Monasterii (Acta p. 93).

⁴ Mo sche zaco pusseivel zatgei devan ei adina. Aschia scriva P. Pl. a Spescha: «Den 19ten Aug. war im Kloster das Fest Matris misericordiae gefeiert (1810!) — den 20 ten ward offentliche Disputationes und K o m ö d i e gehalten...» Pieth, Hager, Carnot, P. Placidus a Spescha, p. 163.

⁵ 1815 die 24. Augusti a juventute nostra studiosa repraesentata fuit tragoedia S. Paulini, Liberatoris Macipiorum, qua peracta praemiis donati sunt omnes decem studiosi.» (Acta c. 46).

⁶ 1817. 7. Augusti ob annonae caritatem citius studiosis examen factum et studiosi demissi, intermissa hoc anno scholarium paucitatem commedia (Acta c. 137).

⁷ 1816. 12mo Augusti examen studiosorum habitum nullo extraneo praesente, et die 13mo ex Theologie dogmatica cum clero Vanzini. — Die 16 fuit dies alias representationi a juventuti nostra studiosa facienda / Comoedia/. Sed accepto nuntio Senatum perendie Desertinae congregaturum, Revmus. Abbas in diem subsequentem transtulit. — Die illa 17. Prandio adfuit nobiscum in rectorio no. Remus. D. Canonicus Castelberg, Parochus Summovicensis, et Praeses D. Theodorus Castelberg. Abbas invitari iussit Senatores, qui adfuerunt representationi, excepto D. Praeside de Latour. A Senatoribus donati sunt studiosi 10 florenis (Acta c. 118).

Il teater dils scolars claustrals udeva tondanavon tiella instrucziun retorica ch'ins deva in annualmein e gnanc anflava adina per necessari d'indicar tgei toc che vegneva daus. Il principal era ch'els savevan mussar d'haver empriu enzatgei en uorden sco retorichers, q. v. d. pertinent buna dicziun, pronunzia e lungatg. Aschia serepetan beinenqualga notizias davart teater, senza indicar pli detagliau text e cuntegn, sco per ex. 1818 e 19⁸.

Ina egliada anavos sil teater romontsch dell'emprema e secunda epoca baroca, sco era dalla tiarza anora entochen sin nos dis, tradescha il sequent: Il teater romontsch ha priu si'entschatta (1650 circa) dalla claustra anora. Ils emprems 100 onns ha quel tras a tras temprametafisica. Il «sogn» ei la finamira della veta e de sia semeglia: la tribuna. Ils tocs tracteschan all'entschatta sogns locals, lu era legendas d'austras tiaras e naziuns. Culla culminaziun dils giugs de sogns vegn era la viulta, la nova finamira. La secunda part dil baroc pren ina posiziun diltuttafatg positiva enviers la veta. Ussa vul il giug heroic cultivar il bien um de **quest** mund. Buca pli fugir ord il mund, mobein star en quel e dumignar el, ei il siemi dil mund catolic. Ussa ei prest il toc classicistic trumf, ed ins astga perquei dir ch'il teater niev, da 1850 e vinavon, era il teater patriotic e «burgheis», hagi aunc adina sias ragischs el teater baroc. Ins patratgi cheu per ex. a G. Theodor de Castelberg che fa pass e piogn dal teater baroc al burgheis e ch'influenzescha buca pauc la tiarza epoca dil teater romontsch (G.Th. de Castelberg ei morts 1818). Quei temps numnadamein, che nos giuvens students romontschs fagevan stediamein teater sin claustra (1805-1850) e ch'els han allura er'els, sco translatur e regissurs purtau vinavon la cultura dil teater en nos vitgs e vischnaucas.

La tribuna resta pia vinavon gl'organ dil spért dil temps. Bein mida il teater rom. pli u meins sia fatscha, mo tut gl'auter resta aunc sil fundament de solids principis religius e politics — e quei entochen viaden en nos dis.

⁸ 1818. 18vo. Augusti examen studiosorum habitum, et die 24. a studiosa juventute nostra lusus quidam, seu comedia, representatus, et diligentiores, seu omnes studiosi praemio sunt donati. Ad prandium in refectorio no. adfuit D. Landamanus Condrau, et R. P. Beatus (Acta c. 192). —

1819. Die 17. Augusti examen in fini studiosorum. 24. studiosi nostri in scenam prodixerunt *L a t r o n e m c o n v e r s u m*. Prandio in refectorio nobiscum adfuerunt Anton Sacc, Fidel Condrau, studiosus Castelberg (Acta c. 214).

II. Enzaconts teaters che respiran aunc il spért d'avon 1850

1. Il ranver

Il «ranver» ei staus savens e savensga igl object dil teater romontsch, buca mo il ranver da Molière, translataus da Pieder Antoni de Latour (enturn 1820-40)⁹, ed il ranver d'Alfons Tuor. Aschia enconuschein nus in fragment manuscret de 13 ed in miez feagl, screts d'in maun beinlegibel ed en pulit romontsch. Il davos miez feagl ei schizun screts dal maun da P.Pl. a Spescha, mo ualti probabel ei quei toc era vegnius daus suenter 1850. Tenor il cuntegn de quei fragment de 13 ed in miez feagl, savess ins forsa dar il tetel: «Co in ranver vegn menaus davos la cazzola d'in scolar della scola nera.»

De quei toc humoristic existan mo 15 scenas digl empren act ed il davos miez feagl della davosa scena (tschei ei scarpau ora). Quei ch'ei avon maun lai resummar ch'ei setracti cheu d'ina buca mal cumedia humoristica, dada d'ina cumpignia de mats. — Denter auter muossa quei fragment co spérts comparan e fan cauld al ranver; era in striun, in della scola nera compara silla scena e fa sgueztgia alla conscienzia dil «Tuntugnier» d'in tschuf ranver. Dalla tema per ses daners veva el «mess igl aur en in caltschiel della Dunna en sut la Bisacha et ilg Argien en ina Meltra trei bratscha sut la tiara.»

Donn che nus havein cheu mo in fragment; quellas scenas laian numnadamein supponer ch'ei setracti d'in original.

2. Ina tragedia

Fragment: Igl empren act maunca diltut. Dagl entir toc existan mo aunc p. 29-42 (manuscret), circa duas tiarzas dil secund act. Lungatg della Cadi. Il cuntegn de quei fragment tradescha in drama ord il temps dils survetschs jasters che han gie cuzzau entochen 1859, che las cumpignias svizzeras e grischunas ein vegni-

⁹ Il manuscret orig. da P. A. Latour era pli baul en mauns da dr. C. Decurtins ed ei in dils paucs ch'ei lu vegnius en claustra.

das clamadas a casa ord ils survetschs dil retg de Napel. Ord quei fragment san ins prender il sequent: In bab, general, crei che siu feagl seigi morts ell'uiara e declara in nevs per artavel de sia rauba. Quel per vegnir pli spert tiels daners, paga ad in capitani 30 000 fl., sch'el mazzi igl aug de 72 onns. Quei capitani ei aber il feagl cartius morts dal bab — e sa quei! El sedat d'enconuscher.....

3. Sogn Willibold

(Manuscret 91 pagina). «Ina legenda historica (hagiografia?) ord il 13 avel tschentaner. Representaziun dramatica en 3 acts. «Translatau dal lungatg tudestg en ramonsch da Giachen Giusep Tomaschett e remediada da Chr. Thom. Cagienard, dus commembers della compagnia giuvenilla Trun, ils 10 de Matg 1858.» — In auter maun de pli tard scriva sutvi: «NB. Questa ei vegnida representada ad in stimau publicum dals giuvens dil vitg de Trun cun gronda cuntentientscha ed applaus ils 10 d'uost 1858. — Il diember digl stimau publicum seigi tenor calculaziun de plirs signurs staus 1200 aspectaturs.» — Quella massa pievel tradescha che quei drama ei vegnius daus sut tschiel aviert. — Ed ina davosa notizia sil vegl manuscret: «Puspei vegnida representada il scheiver 1908 dals giuvens de Tujetsch cun grond applaus ed oreifer success. — Medemamein il scheiver 1921.» — Arranschau per la tribuna da P. B. Berther. Il cuntegn ei enconuschents, essend che quei drama ei era aunc vegnius daus suenter 1921.

Bein ch'il teater religios-baroc perregia ed edificescha aunc adina la gliud de nos vitgs sursilvans, sche va tuttina aunc a pèr cun quel la veglia tradiziun de tscheiver, cunzun leu ils anno 60, 70 che las «**Dertgiras nauschas**» vegnan dadas per la davosaga e che tils tscheivrils entscheivan a vegnir si en nos vitgs pli gronds. Mo in exempel per plirs: «Las bagordas tscheivrilas han ussa adoptau in niev costum — la crinolina. El Paris sursilvan (Glion? Mustér?) ha ina mascarada representau ina banda zagrenders cun ina pompusa e gigantica crinolina en lur miez, e perquei vegn ei detg, che las damas sursilvanas vegnien a tener in congress per dismetter la profana crinolina¹⁰.»

¹⁰ Nova Gasetta Romonscha, 1862, nr. 9.

4. Arnold de Winkelried

«Tragedia da Feierabend.» (Tgi ei stau il translatur romontsch?)
«Dada per Gliendischdis-Pascas a Domat, per romonsch cun grond sucuors e success.¹¹» Il cuntegn ei il tradizional e historic.

5. Sogn Alexi (a Sagogn)

Quei drama legendaric, compariu per la davosaga egl Ischi, essend danovamein arranschaus e bein translataus da Sur Pl. Sig. Giger p.m., ei dapi ils davos 100 onns adina puspei vegnius daus en nos vitgs e vischnauncas, intragliauter silpli pauc mintga 5 onns. L'empremaga che nus udin d'ina representaziun de quella legenda, ei stau 1864, schebein ch'igl autur de quest studi ei ferm perschuadius che quei drama ei gia vegnius daus tier nus dapi la fin dil 18avel tschentaner. Enzaconts fastitgs havein nus gia anflau per quella supposiziun.

«La producziun teatrala a Sagogn, menada si oraviert ha tratg neutier in gron pievel, il qual dei esser staus bein cuntents cullas prestaziuns, cunzun cullas rollas de s. Alexi, de siu bab e cul prolog surpris da treis scolasts de leu¹².»

Igl onn 1864 para ded esser staus in fritgeivel onn de teater el cantun Grischn, oravon tut en nossas vischnauncas romontschas. Igl ei denton grev de dir tgei tocs e nua exact che quels ein vegni dai, essend che da lezzas uras inseravan ins buca las producziuns ellas gasettas — ed aunc meins laudavaglias. Mo mintgaton dat ina u l'otra notizia tuttina novas della activitad dramatica en nossa tiara. Era cheu mo in exempel per plirs: «Ei fuss de giavischar, ch'ils theaters vegnessen cultivai empau pli fitg en il cantun Grischn, che quei ch'ei daventa. Domat ha gia biaras gadas sedistinguiu tras sia premura per representaziuns teatralas; aschia era Vazsut; igl onn vargau era la Lumnezza, mo uonn para ei che la grossa prosa regi puspei dad in cantun a l'auter.»¹³

6. La fundaziun della confederaziun svizzera

Da W.F. Brion, plevon. Translatau da P. Baseli Carigiet (1866).
Quei drama patriotic de treis acts (52 rollas), representa la funda-

¹¹ Pli bia mira. Il Grischn, 1864, nr. 14.

¹² Nova Gasetta Romonscha, 1864, nr. 15.

¹³ Il Grischn, 1865, nr. 9.

ziun della Confederaziun sin il Rütli, tenor las detgas e la tradiziun dellas Treis Tiaras. Il drama ei daus en prosa; avon maun ei il manuscret original della translaziun romontscha da P. Baseli Carigiet.

Igl empren act representa en scenas pompusas igl imperatur Albrecht e sia cuort. Il secund act ei partius en quater maletgs:

1) Adelhard de Strausberg e Rupert, il fumegl dil «chisti», 2) Steinen avon casa de Staufacher, 3) Altdorf el chisti de Gessler e Rudenz, 4) Ella casa de Walter Fürst. Il tierz act: la liberaziun, 1) engirament della Ligia sil «runtgèt» Rütli, 2) habitaziun de Tell, 3) ella casa de Staufacher, 5) la damaun de Daniev 1308, 6) sin in pign crest, 7) chisti de Sarna ed 8) piazza libra ad Altdorf.

La translaziun da P.B.C. ei buca mal, ei dada en in sapientiv sempel lungatg popular. P.B. Carigiet haveva procurau quella representaziun per romontsch (el ha fatg il regissur) per ils mats de Mustér che han era dau quella cun success e grond sucuors ord tut las vischnauncas della Cadi¹⁴. Il translatur era da lezzas uras plevon de Mustér e dueigi aunc haver arranschau auters teaters per la cumpignia de mats de leu. Quels vegnevien dai mintgamai per la fiasta de «S. Placi Pign» (ils 12 de fen.). Mo nus havein buc aunc anflau ora segir tgei tocs ch'el ha translatau ultra dil sura, bein che nus havein fastisau enqual caussa da quellas varts. Il pli probabel ha el dau per romontsch ils dramas da Placidus Plattner, siu amitg e contemporan che vegnevan dai per tudestg e per romontsch els bia loghens pli gronds de nossa tiara¹⁵.

7. Il fabricant dell'aura (1867)

Cumediettas pli cuortas, principalmein cumedias spassusas, vegnevan dadas da lezzas uras (1850-1880) empau dapertut en nos vitgs pli pigns e pli gronds della Surselva. Aschia era, e bien e savens «il fabricant dell'aura» ina cumedia originala e populara entochen la crusta, d'in nunenconuschent. Quei toc en dus acts ei vegnius daus per l'empremaga a Sedrun ils 25 de fevrer 1867 e silsunter aunc savens e savens gadas, sco per ex. igl onn suenter

¹⁴ Pli bia: La Ligia Grischa, 1866, nr. 31 e Ischi 45, p. 39/40.

¹⁵ Pli detagliau sur quei drama e las ulteriuras ovras de P. B. havein nus publicau ella biografia: P. B. Carigiet e siu temps. Ischi 45 e 46.

(1868) a Lags ed a.v. — La copia manuscretta avon maun cumpeglia 23 fegls. Il cuntegn ei veramein originals e spir humor cun sias reglas de purs, cardientschas blauas etc.¹⁶

8. Dr. Boschius ne il miedi e siu survitur

Versiun romontscha da prof. Gion Ant. Bühler¹⁷. All'entschatta purtava quei toc il tetel: «Il doctur e siu survitur». Igl original deriva d'in cert dr. Flaz. Quella cumedietta cumpeglia mo in act, à 10 scenas. Ei setracta cheu d'ina humoresca, dada nundumbreivlas gadas, mo fetg da rar en sia emprema translaziun dil lungatg fusionau da Bühler. Era P. Baseli Berther ha procurau ina versiun nova en lungatg de scartira sursilvan (1887), e dapi lu ei quei toc adina puspei vegnius daus en lezza mondura. Quella humoresca pretenda pauc pertinent requisits e sceneria e saveva vegnir dada el pli pign uclaun; sch'ei stueva esser schizun egl iral d'in clavau...

III. Ils numerus novs teaters romontschs da 1868—1880

«La Ligia Grischa», gassetta liberala che promoveva il teater e la litteratura ton sco pusseivel era, scriva en siu nr. 9 e 10 de 1867: «Buca mo a Domat, Rueun e Tujetsch han las compagnias de mats dau producziuns teatralas....dapertut duein quellas haver cuntentau il publicum.» Tgei ch'ei vegniu dau, vegn buca scret. — «Nies giavisch fuss, che quellas producziuns vegnessen pli gieneralas, che producziuns teatralas vegnessien tenidas en tuttas contradas romontschas, essend che nies lungatg matern s'adattescha fetg bein tier quellas ed en consideraziun che talas representaziuns ein buca mo instructivas pils auditurs, mo aunc pli per ils acturs.» Ei para veramein ch'ins hagi reagau immediat e bugen a quella exhortaziun, sco ils suandonts tocs dattan perdetga. Aschia ein per ex. 1868 vegnidas dadas partida representaziuns teatralas a:

¹⁶ Nova Gassetta Romonscha, 1867, nr. 9.

¹⁷ Nova Gassetta Romonscha, 1868, nr. 9.

Lags, Glion, Ladir, Rabius, Sedrun ed a Trun. Mo las notizias che nus havein anflau leusura, ein tenidas aschi general ch'ins sa nuota dir exact tgei ch'ei vegniu dau; sulettamein da Trun intervegnin nus ch'ils mats hagian dau lur «produenziun teatrala ordaviert, mo ei «seigi stau memia cauld¹⁸.»

Da 1868 entochen 1880 circa ein ils suandonts tocs vegni translatai e representai en plirs e differents loghens della Surselva:

1. «Dus amitgs e mo in caput»

Cumedia en in act, 16 scenas. Il text manuscret ei aunc avon maun; ina cumedieta spassusa che tradescha ualti ferm la translaziun dal tudestg.

2. «Il grof Friederich d'Eichenfels»

Original tudestg, da Christopf Schmid, igl enconuschent scribent dils anno 30,40. Cumedia en treis acts. Il cuntegn de quella ei enconuschents, essend che quei toc ei adina puspei vegnius daus dapi ils anno 40 de tschei tschentaner entochen viaden en nos dis. Pli baul, entochen 1883, purtava quella cumedia il tetel: «Heinrich d'Eichenfels ne la zagrenda». Versiun romontscha da R. D. caplon Jäger. Sut quei tetel ei quei toc vegnius daus la davosaga ils 10 de fevver 1870 a Rabius; silsuenter (dapi 1883) sut igl emprem tetel sura indicau e tenor il text revediu e per part danovamein preparaus, da P. Baseli Berther¹⁹.

3. Il liberau

Cumedia en in act (mscr. 48 paginas). La versiun romontscha cun l'enzenna «V.J.», pudess manivel indicar «vicar Jäger». Ei setracta d'ina versiun dal tudestg.

4. Il cava-scazzis

Humoresca en dus acts (29 paginas manuscret). Quei toc de ver humor meritass de vegnir daus aunc oz, essend che siu cuntegn e siu problem ein rentai a negin temps.

¹⁸ Nova Gasetta Romonscha, 1868, nr. 22.

¹⁹ Manuscret P. Baseli Berther, 29 fegls 4°, en bibl. rom. Mustér.

5. Il davos di de vacanza, u Ina stucca de students.

Cumedia spasusa en treis acts (20 ed in miez feagl)²⁰. Igl ei grev de dir a tgi quei toc ed ils sura menzionai texts derivan, ils originals sco las translaziuns e nua che quels ein dapertut vegni dai en nosa tiara. Quels vegls carnets cun spir fastitgs de diever, laian denton supponer ch'ei seigien vegni dai pli che mo inaga. Las versiuns romontschas de quels ein buca pli che mediocras. Da 1880 entochen 1890 circa, ein aunc ils ulteriurs tocs cheu allegai, vegni dai en plirs loghens della Surselva:

6. Curdaus atras

Cumedia en treis acts; humoresca studentica d'in bien e frestg humor, translatau d'in toc tudestg cul tetel «Durchgefallen», dad in nunenconuschent autur. (Il mscr. rom. 21 ed in miez feagl, sesanfla ella bibl. rom. della cl. de M.).

7. Il lader de pomma

Toc humoristic en dus acts. Translatau zun sclavicamein ord il tudestg. Sco l'annada 1889 lai supponer ei quel vegnius daus gliez onn per l'empremaga. (Igl emprem carnet mscr. 33 p.; il secund carnet 9 p., sesanfla medemamein ella bibl. rom. della cl. de M.).

8. Il bab de bein

Ina cumedietta en in act, 8 persunas. (mscr. ella bibl.rom. della cl. de M., ligiaus en cul text «Pigns morders» p. 39-64).

9. La villa spel stradun

Cumedia en dus acts. Versiun rom. da plev. Ant. Casanova e dr. Flurin Decurtins, bab de dr. C. Decurtins. Dau a Sedrun l'emprema ga entuorn 1889-1900; la secundaga da Pastgas 1927. (Mscr. en cl.).

²⁰ Quels carnets manuscrets sesanflan tuts ella biblioteca romontscha de Mustér ed ein ualti segir vegni rimnai da P. B. Berther, sco enzennas e scartira, notiziettas de siu maun tradeschan. NB. Ord quei temps (ca. 1880) datescha era «Ils spirts», cumedietta en in act comparida el Feglet dil «Patriot», 1880, nr. 1-8.

IV. P. Baseli Berther e sias translaziuns pil teater romontsch

P. Baseli Berther ha raquintau a mi beinenqualga — e cun tgei humor ragudond neunavon ses carnets de teater e sias regurdientschas — co las societads de teater, uniuns dramaticas, cum-pignias de mats etc. vegnevien e mudergiavien el de far translatar u perfin far in teater per els. «Da lezzas uras eran nos scolasts ed augsegners buc aschi pronts de far talas e semigliontas breigias per nies romontsch sco oz, e perquei mudergiavan ei mei. E contasga hai jeu stuiu ceder, bein ch'era jeu erel nuota aschi scaldaus de far de quellas lavurs che mavan era buca pli ch'inton a prau cun mias forzas ed aspiraziuns.» Aschia raquintava P. Baseli a mi, giuven student da lezzas uras. Mo la finfinala ha el prestau en quella direcziun dapli che beinenqual auter che havess saviu prestar en quei grau ton ed aunc depli ch'el. Ins patratgi per ex. mo a G.C. Muoth che fagevi mai tals survetschs sco P.B.B. ha medemamein raquintau a mi.

Nus menzionein cheu cuortamein ils texts ch'el ha translatau per nossas societads ed uniuns, ils emprems decennis ch'el era aunc giuven pader.

1. «Erecziun della Ligia Grischa.»

«Teatralmein representada 1885». Tschun acts. Tgei original ch'el ha giu avon maun, ei buca stau pusseivel d'erruir, mo esser ei quella transladata dal tudestg. Igl ei in drama historic che cuntegn igl essenzial davart la fundaziun della Ligia Grischa²¹.

2. La patrona tschocca.

(1887) Cumedia humoristica en in act. «Versiun romontscha da P.B. Berther»²².

²¹ Mscr. 119 paginas, en cl. Pli bia mira: Gasetta Romontscha 1885, nr. 20.

²² Mscr. carnet 21 pagina; ella bibl. rom. della cl. de M.

3. Gieri il grond s. marter (1889/90).

Ina cumedia legendara en treis acts. Quei ei in toc arranschau dil toc vegl baroc che nus havein gia descret e tractau ella secunda part de nossa historia dil teater romontsch.²³

4. Il feagl scombigliu

ne «calger stai vid tiu laisch» (1889). Cumedia spasusa en treis acts. «Versiun da P. Baseli Berther».²⁴ In toc che mass aunc oz.

5. Il spazzatgamin (1896)

«Cumedia en dus acts, da P. Baseli Berther»²⁵. Con lunsch quella cumedia che va sut siu num, ei originala, ei buca stau de fastisar. U che quella ei transladata fetg librainein, ni ch'ella ei mo imitada tenor ina anectoda u raquintaziun en prosa. Ton ei segir che gest quei toc rom. da P.B.B. ei vegnius daus il pli stedi de tut ses texts romontschs, sil pli pauc en mintga vitg sursilvan inaga; ils emprems onns a Salouf 1896, a Rabius 1897, a Breil 1898, a Sedrun 1899 e silsuenter puspei a Rabius, a Razén, Mustér etc.etc. Ed aunc oz entupein nus mintgaton «il spazzatgamin» sils programs de tscheiver!

6. Gion de Sueva (1896)

Drama historic-romantic en 5 acts²⁶. Setracta ei cheu d'ina zun libra ed ualti scursanida translaziun da «Ernst von Schwaben» da Uhland? Strusch! Il tema ei il medem, mo nua anflar igl original, essend indicau nuotzun?

7. Il paterlun, u «Co in calgier empren de dir la verdad».

Cumedia cun cant en dus acts. «En lungatg romontsch da P.B. Berther». Il manuscret datescha da 1897 (42 paginas). Nua che quei toc ei vegnius daus da 1897 entochen 1926 indichescha la Gasetta R. els inserats. 1926 eis el aunc vegnius daus a Sedrun, 1927 a Lags e 1929 a Vignogn.

²³ Separat, 1932, p. 40 e sqq.

²⁴ Mscr. 49 p., carnet ella bibl. rom. della cl. de M.

²⁵ Separat, Annalas X.

²⁶ Mscr. 36 fepls, ella bibl. rom. della cl. de M.

8. Paulinus de Nola, u «La vera carezia humana».

Ina tragedia en treis acts (mscr. de P. B. B. 50 paginas). Niev arranschament formal e linguistic de quei vegl toc baroc, daus savens e savens gadas en nossa tiara dapi varga 200 onns²⁷.

Il manuscret de P.B. Berther porta il datum 1888.

9. La mustra dils recruts

Cun cant, en dus acts, da Theod. Flamm. «Vers. rom. da P.B.B²⁸.»

10. Il parler de Stagias

Cumedia en dus acts. «Vers.rom. da P.B.B.» Translatau ord igl original tudestg: «Der Kesselflicker» da P. Anselm Schubiger²⁹. En romontsch ei quei toc gia vegnius translatau leu ils anno 90 — e tenor il text de P.B. eis el vegnius daus la d avosaga 1912 a Ruschein, sut il tetel: «Il cuntschacazzettas³⁰».

11. Il raffinau speculant

Cumedia en treis acts. Cuntegn: igl onn della fom 1817. Original tudestg, da prof. Kimmacher. «Libra vers.rom. da P.B. Berther, 1911³¹.»

²⁷ Mira: Historia dil teater rom. II. perioda (1932) p. 35 e sqq.

²⁸ 24 paginas mscr. ella bibl. rom. della cl. de Mustér.

²⁹ Mscr. mo en dus fragments ella bibl. rom. M. In de 24 paginas, in de 7 paginas e 4 fepls volants cun canzuns.

Quei toc da P. Anselm Schubiger, daus tschiens e tschiens gadas giu la Svizera bassa, ha era Gion D i s c h translatau oreifer bein. Sia versiun ei stampada 1928 a Mustér. En questa II. edz. vegn el aunc adina daus.

³⁰ Mscr. ella bibl. rom. della cl. de Mustér, cul datum 13-I-1911.

³¹ Mira: Mscr. ella bibl. rom. della cl. de Mustér.

V. Las cumedias e dramas d'Alfons Tuor³²

Alfons Tuor ha scret circa in tozzel cumedias, mo de quellas ei probabel mo ina solia suletta diltuttatfatg originala. El numna quella ina «tragedia» en in act: «**Carezia fraterna**». Las autras ein denton de tala qualidad ch'ins sa veramein buca distinguer ellas d'originals. El ha adattau quellas gest aschibein sco mo aunc dus solis auturs e translatur romontschs fagevan quei, numnadamein sco landr. G. Theodor de Castelberg³³ e sur canoni dr. Carli Fry p.m.³⁴ Alfons Tuor capeva de far translaziuns **libras, d'immitar e d'arranschar** ses texts de teater de tala maniera che negin havess detg ch'el hagi translatau, immitau u arranschau quels sin fundament de tocs originals d'auters lungatgs. Quei derivava da cheu ch'el dominava il tudestg e franzos perfetgamein, siu lungatg mumma magistralmein e ch'el ha era, sco mo paucs (deplorablamein memia paucs) capiu, elaborond ses teaters, de sepatertgar en nossas relaziuns semplas della tiara purila, sco era el sentir e patertgar de nies pievel puril romontsch. Perdetga persunter ei igl immens success ch'el ha giu cun sias cumedias essend ch'ei dat buc ina solia, priu ina ad ina, e comparegliau cun auters tocs de success, che fussen vegni dai tontas gadas en nossa tiara sco gest ses tocs! Gie, dapi 1891, da student, entochen sia mort 1904, ein sias cumedias, oravon tut «il ranver convertiu», vegnidadas en finadin vitg ed uclaun sursilvan, nua ch'ins saveva insumma far teater e sch'ei era è mo en in iral.

Il success de sias bia pli finas canzuns e poesias liricas, originalas, ei per bia buca staus aschi gronds e penetronts sco il success de sias cumedias, bein ch'el havess en gliez grau meritau aunc pli grond success e reconuschientscha³⁵.

Ins sa bein dir: Dal temps che Alfons Tuor era en arma — buc en forza corporala, schiglioc havess el franc buca prestau ton pil romontsch! — da 1890-1904 deva ei pauc auter per la tribuna della tiara che ual sias cumedias! Quei po apparentamein valer,

³² Sias cumedias (buca tuttas) ein comparidas en «Nies Tschespet» XVI. Edidas da dr. G. Cahannes, cun introducziun da dr. C. Fry.

³³ Gadola G. Landrechtler Gion Theodor de Castelberg p. 52-71.

³⁴ Davart sur dr. C. Fry e ses merets pil teater mira plinengiu.

³⁵ Quei vegn il lectur a saver constatar ord il davos capetel de questa lavur.

mo sch'ins sa constatar con pront e spert ei vegneva fabricau translaziuns tier nus, per munconza de zatgei meglier, sche ston ins tuttina dir che las cumedias d'Alfons Tuor hagien veramein **dominau** la tribuna romontscha entochen circa 1930. Mo aunc suenter e perfin oz che nus possedein numerusas e per part bunas translaziuns, ei Alfons Tuor aunc adina il solid davos refugi de societads ed uniuns che san buca tgei tocs tscharner per lur producziuns de tscheiver — e quei ei endretg ed en uorden!

Igl ei buca necessari d'entrar cheu pli da rudien en sias cumedias. Nossas societads ed uniuns enconuschan ellas bein avunda — e dil reminent astgan ins bein sperar che tuttas possedien la biala e beinpreparada ediziun el Tschespet XVI de 1936, essend che sur dr. Cahannes ha elaborau quella davosa ediziun ch'ella sto nuota pli vegnir midada e curregida.

Quei che vala per tuttas sias cumedias, ei il bi lungatg popular, enqualga anzi massivs, in lungatg ch'igl actur emprèn tgunsch e levamein, sco era il svilupp dell'acziun ch'ei natural e consequents en tuts graus. Alf. Tuor ha buca preparau u arranschau tocs «problematics». Tut ei clar e real e commensurau al sentir e patertgar de nies sempel pievel.

Las pretensiuns de tribuna, sceneria, costums e requisits ein aschi modests che la pli pintga cuminonza, per ex. d'in uclaun, astga ughegiar de dar in dils buns tocs d'Alfons Tuor. Quei ei per part era stau la raschun che ha gidau a derasar e popularisar sias cumedias. Capeivel!

Mo nus lein tuttina aunc dar ina cuorta survesta cun cuortas remarcas davart las cumedias d'Alfons Tuor, essend che quei se-capescha en ina modesta lavuretta che sesprova de dar in maletg dil teater romontsch dils davos 100 onns.

1. La viafier

Cumedia en treis acts. L'idea ed il fil de quella cumedia ein empristai d'in toc tudestg. Deplorablamein enconuschein nus buc il tetel digl original. Mo dapli ch'il fil e l'idea, ha A. T. buca priu, essend quella cumediotta elaborada tras a tras en moda e maniera tuttavia originala. Ei setracta cheu d'ina legra storgia studentica, translocada en in vitg sursilvan «sper la lingua nova» dal temps dils gronds plans della Retica. Ils interess digl ustier menaus davos la cazzola, ein dai oreifer bein, sco era en general

la gronda febra dil progress spitgau. Il menar egl avrel ei buc il patratg central, tuttavia buc. Il «progress» che sa far vegnir certins ord la suna, vegn curaus cheu radicalmein.

2. Il pur sco el duess buc esser.

In act en treis scenas. — Cheu characterisescha A. T. il pur rempli racherun che schess perfin tagliar giu in'ureglia per 5 francs. Quei vez, inaga ualti derasaus, mo oz pli u meins sin svanir characterisescha Tuor cun dus, treis exempels anzi stravagai. La megliera scena, ei senza dubi quella dil «venda-cudischs», che schabegia magari aunc oz inaga ni l'otra cura ch'ils promoturs della vendita d'Ischi e Tschespet ston ira casa per casa a vender la litteratura romontscha che la Romania schenghegia al pievel — per survegnir canaster. Buca ch'ei vegness legiu nuot oz, tuttavia buc «...leger vul mintgin. Mo cumprar vul negin. In sulet cudisch va casa per casa ell'entira vischnaunca . . . «Per nuot tuts che prendessen nos cudischs romontschs e bugen e pli che bugen, sch'ins schenghegiass aunc in andutgel suren.» Interessant eisei era, sch'ins constatescha che gest quella cumedietta ei vegnida dada bia pli da rar che tut las autras d'Alfons Tuor!! Gest il cuntrari secomport'ei cun

3. Las paterlieras.

Cumedia originala en in act. Ina caratteristica aschi aggressiva, recenta, reala, gie bunamein naturalistica sco sias «paterlieras» san ins ira ad encurir en autras litteraturas. Tscheu e leu ein las culurs de quei vez anzi recentas, mo il bia tucca el el ner — e sa en quella moda e maniera è mo vegnir avon en quei milieu che Tuor ha tschentau las scenas:

«Tgei strias tschatschras, strias fieras,
Fan en in vitg las paterlieras,
Cu duas ni treis ensemen stattan
E dils vischins la bucca dattan!

4. Carezia fraterna.

Tragedia en in act. Quella stupenta tragedia en miniatura, concentrada bia pli che las autras cumedias d'Alf. Tuor, scretta en in lungatg culont ed en schubers vers e remas (las autras ein en

prosa), sebasescha sin in fatg historic digl onn dils Franzos (1799), schabegiaus a Stierva. In bien aug, frar d'in bab de famiglia, miera per spir spert de carezia fraterna e salva quelluisa, prendend la cuolpa sin sesez, il frar innocent. Quei toc carga mingamai profundamein cor ed olma dils aspectaturs.

5. Engles e Bur.

Quella scenetta representa ina campagna sid-africana dal temps dell'uiara dils Burs (1902-1904) encunter ils Inglès magliamoels. A.T. ha buca scret quella cugl intent ch'ella vegni representada sin la tribuna. Ella cumpeglia mo treis paginas squetsch, ei scretta en vers e rema, ed ei, sch'ins vul s'exprimer aschia, plitost ina scena ord in drama de lectura. Da nies saver ei quella scenetta mai vegnida dada. Sch'il Bur e buc igl Inglès va cun la plema, sche secapescha quei da sesez, essend dretg e raschun davart il Bur, e quei malgrad che Alf. Tuor veva tutta simpatia pils Inglès.

6. La recrutaziun.

Cumedia en dus acts, tenor in original tudestg. Mo tuttina ina cumedia spassusa, romontscha en tuts graus. Il tetel ed il fatg che quella ei vegnida dada tschiens gadas en Surselva, bunamein en mintga vitg, spargna d'indicar il cuntegn. La tuppada dils recruts, per part naturala e per part simulada, ei forsa tuttina empauet exagerada. Il lungatg de quei toc ei ina veritabla perdanonza, bein che certs monologs ein anzi liungs, paregliai cun la tecnica drammatica ded ozildi. — La recrutaziun ei vegnida dada l'emprim 1892 a Sagogn dal chor viril de leu. Igl original tudestg cul qual il text romontsch ha pintga semeglientscha, deno fil e skelet, ei da **Krähwinkel**, enconuscent aurtur de farsas.

7. Retg Herodes.

Ina farsa studentica en dus acts. Libra versiun. «Sabitut» ei il tip arrogant, tup, che crei veramein de saver tut ed aunc in tec depli. El vegn menaus ualti massiv davos la cazzola e lu curaus per ina e peradina. Certas expressiuns e tarlahadas davart ils

students stattan ualti sil confin, nua ch'entscheiva la trivialitad... In manuscret — buca dal maun d'Alf. Tuor sez — sesanfla en biblioteca rom. della cl. de Mustér, datescha da 1891 e porta il tetel: «Retg Herodes ed ils treis sogns retgs digl Orient.» «Ina farsa en dus acts; versiun libra egl idiom della Surselva da Tuor Alfons stud.hum. 1891» (20 fegls, davostier 4 melodias dellas canzuns, cun notas).

8. Il ranver convertiu.

Drama original en in act (Comparius l'empremaga en Ischi V, p. 17-45) 1901. Quei ei la megliera cumedia d'Alf. Tuor, ed ins para era d'haver sentiu quei, essend ch'ei dat buc in soli toc romontsch ch'ei vegnius daus tontas gadas sco siu «ranver convertiu». Cheu ei il ranver veramein daus sco 'l ei e lu aunc patertgaus e caracterisau en nossas relaziuns indigenas purilas ch'ins savess nuota far quei meglier. Ei ha negin senn d'indicar il cuntegn, essend che quei ranver ei vegnius daus en mintga vitg ed uclaun, nua ch'ei era in summa pusseivel de far teater.

9. Il ranver.

Cumedia immitada en in act. Da Alf. Tuor. (Annalas X, p. 311-335). Quella fa plitost endamen igl «Avare» da Molière, mo ei tuttina, sut la plema de Tuor, in propi ranver della tiara.

Quei che disturba in tec en quel (en in soli liug), ei la bia memi liunga litania u talanti alla de buschias e zundradas, che seprendessen ora meglier en in vocabulari general che sco monolog sin ina tribuna. — Quei ranver ei per differenza buca vegnius daus aschi savens sco 'l «convertiu».

10. Il docter per forza.

«Cumedia en treis acts da Molière. Translatau libramein en romontsch da Alfons Tuor.» (Stampau per l'emprema e davosaga en Annallas IX, 49-92). Era quei toc ei staus decennis ora ina enconuschenta raziun-fier per la tribuna romontscha³⁶.

³⁶ «Il docter per forza» ha leventau a sias uras nauscha critica. Mira. Gasetta Romontscha, 1895, nr. 9; 1897, nr. 8 ed 11.

11. Ils Franzos a Sumvitg.

In drama en dus acts. (Annalas XI, 91-158, 1896). Quei toc muossa co Alf. Tuor capeva oreifer bein de dramatisar scenas ed eveniments ord nossa historia locala, ch'ei i vi en carn e saung de nies pievel, sco il Guglielm Tell da Schiller ha teniu en frestga memoria l'istoria della liberaziun svizzer a ella memoria dellas Treis Tiaras³⁷.

L'ovra dramatica d'Alfons Tuor ei buca sia pli fina poesia, mo ella vegn tuttina a restar e viver vinavon, essend ch'el ha scret quella en stupent lungatg popular, plein forza ed originalitad. Era per motiv che sias «translaziuns» portan tuttavie buca gliez character; anzi, sepresentan sco ovras originalas en tuts graus! Quella qualitat d'adapziun fuss de recumandar a tut ils translators hodierns, mo era a tut ils futurs. Allora emporta ei pauc, sche nus stuein haver tontas translaziuns ord auters lungatgs e mo paucs originals che valan buc adina ton sco bunas, libras adapziuns.

VI. P. Maurus Carnot e sias ovras dramaticas

P.M. Carnot, il «Samagnun tudestgau», sco el sez s'exprimeva enqualga, ei senza dubi staus la megliera reacquista ch'ils Romontschs han fatg el decuors dils temps. El ha regalau al pievel romontsch in tal diember d'ovras de vaglia che siu num vegn senza dubi a restar ell'istoria della litteratura romontscha. E con interessant, ina de sias empremas ovras in summa ch'el ha scret per romontsch, ei stau

1. Armas e larmas³⁸

il giug festiv per la commemoraziun dil centenari digl onn dils Franzos (1899). In festival de grond success, bein che buca mo el persuls ha giu mess quel en romontsch. P.M.C. aveva mess giu

³⁷ Cheu fuss aunc d'allegar «Il gerau de Schlans» che ha da sias uras perma-lau buca pauc ils de Schlans, in toc ch'ei buca vegnius daus savens, sco era enzacontas translaziuns: «Thomas Massner» ed autras.

³⁸ Comparidas en Ischi II, 1898 e Separat per il festival 1899.

Armas e larmas per tudestg e lu cun agid de buns amitgs: sgr. redactor Giusep Condrau, sgr. colonel Cahannes e P. Baseli Berther translatau il text per romontsch³⁹. Mo la finfinala ha quella lavur de cuminonza tuttina obteniu bul e caracter d'ina tipica ovra de P.M. Carnot.

Mo lunschora la megliera ovra de P.M. Carnot, dallas tudestgas e romontschas, ei senza dubi stau siu

2. Clau Maissen⁴⁰.

Cumedia sursilvana. Impulsaus ed animaus da siu amitg, dr. C. Decurtins, haveva il giuven P. Maurus gia tractau quei tema en prosa tudestga: «Der Landrichter». E sco ei vegn detg hagian plirs de ses amitgs tulenau el entochen ch'el hagi allura sez dramatisau quella buna novella el drama **il pli romontsch** che nus possedein in summa: **Clau Maissen**. Comparegliau cun ses auters dramas tudestgs e romontschs, ei quell'ovra senza dubi la megliera ch'el ha scret. Fuorma e lungatg, vers e rema cun diember stupentas sentenzias, sco ellas sepresentan mo en tocs classic, anflein nus negliu en neginas autras ovras da P. Maurus, mo era buca d'auters auturs romontschs. Ei setracta cheu propi de nies drama nazional classic, sco tiels Svizzers de lieunga tudestga lur «Wilhelm Tell» da Schiller.

«Clau Maissen» cun siu herox, ses umens de cumin, ses purs e siu pievel in summa, ei veramein il maletg de nies pievel sursilvan cun sias vertids e ses vezs, cun ses plaschers e sias miserias, veramein il teater romontsch, ni forsa meglier detg: la pli vera tragedia romontscha.

E P. Maurus sez, aschi modests sco el era schiglioc: de Clau Maissen er'el **loschs** e considerava quell'ovra per sia megliera! Anno 1911 la primavera, che la societad drammatica de **Rabius** steva sigl ault, ei quel vegnius daus leu per l'empregaga. Igl autur de questa lavur seregorda aunc fetg bein ch'el era «ius a mirar Clau Maissen» a Rabius, en crotscha cul bab e la mumma e ch'el, turnaus a casa, veva giugau in'entir'jamna Clau Maissen, mettend ina cozza cotschna sulla schuviala (sco'l manti tgietschen de Clau Maissen), immitond certas scenas restadas aschi vivas ella memo-

³⁹ Quella impurtonta notizia ha P. B. Berther giu communicau inaga a mi.

⁴⁰ Comparius en Ischi de 1911, e Separat ord la Stampa Romontscha, Mustér.

ria, cun auters buobs, e quei magari amiez las vias de Vitg. — E con clar e plasticamein vesel jeu aunc oz ils dus representants dellas rollas principalas, Clau Maissen (pictur Candinas p.m.) e canoni Sgier (Luis Beer p.m.). — E tgei plascher per mei d'exact 20 onns pli tard (1931) astgar inscengar e surprender la regia (cun sgr.dr. med. G. Federspiel ensemen), gie schizun giugar mez il canoni Sgier, il grond ideal de mes nov onns (jeu manegel, Il drama Clau Maissen sco tal), cun ils capavels acturs de Domat «ch'han dau nies drama nazional cun bravura» sco P.M. ha giu detg e scret a mi, essend el staus presents all'emprema reproducziun. E tgei plascher per l'entira vischnaunca de Domat, malgrad che nus vevan fatg cun «nossas bravuras» circa 1000 frs. davosgiu⁴¹. Mo tgei emportan 1000 frs. deficit sche tuts, acturs ed aspecturs, han giu lur plascher!

Suenter 1911 ei il «Clau Maissen» vegnius daus biaras e biaras gadas, mo adina da societads veramein carschidas per quei pensum — e lezzas ein buca semnadas aschi spess en nossa tiara. E suenter de quei che Sur Fry, il scolar preferiu da P.M.C., ha giu translatau nies meglier drama romontsch⁴², ei quel era vegnius daus dals students claustrals e da pliras societads dramaticas della Bassa — e quei gia pliras gadas. Ton ei segir che Clau Maissen vegn — sco Guglielm Tell da Schiller ella Svizzerza primitiva — adina puspei a vegnir daus en tiara romontscha-sursilvana! Havess P. M. regalau a nus mo quei sulet drama, havess el gia prestau il meglier survetsch alla tribuna romontscha insumma. Mo da P. Maurus havein nus aunc ina partida auters buns tocs che meretan de vegnir allegai.

3. Sogn Placi

Quel d'avon 1900 e l'auter de pli tard. Gl'emprem per tudestg e suenter en ina mediocra translaziun per romontsch. S. Placi da P.M.C. ei buca vegnius daus savens silla tribuna populara, forsa era per quei ch'il cul ed il temperament de quei drama ei buca gronds e ch'el ha mo rollas ded umens ed ha insumma buca quei catsch e quei slonsch ch'ils tocs de P.M. han per ordinari,

⁴¹ Gest quels dis leu er'ei stau malaura e dapli vevan era ils romontschs de Cuera disdiu totalmein, malgrad la buna pressa.

⁴² Comparius sut il tetel: «Der Landrichter», tier Haag, Lucern. 1923.

bein ch'era quei drama ha, sco ils auters tuts, in profund sentiment ed ina certa bellezza etica. Cheu maunca plitost la gronda tensiun dell'acziun ed ils biars e bials maletgs de tuts ses auters dramas, tudestgs e romontschs.

4. Il zennet de Tarasp

Drama historic. Ord l'istoria engiadinesa dils de Matsch. Quei toc ei original-romontschs. Il zennet de Tarasp ha tut las qualitäts d'in bien drama historic, secrets en ina buna romontsch, en vers e rema (en jambus sco Clau Maissen), mo che vegn mai a pèr cun Clau Maissen, malgrad siu cul plein slonsch e razza grischuna. Remarcabel: quei toc ei per bia buca vegnius daus aschi savens scols auters tuts da P.M.C.

Medemamein original-romontschs ei siu drama:

5. La Ligia Grischa

Comparius per romontsch 1924⁴³ a pèr cun il giug festiv de siu amitg Florin Camathias. Per tudestg ei quei drama vegnius daus in pèr ga dals students claustrals, mo per romontsch, schebi ch'el ei buca pli fleivels che ses auters tocs originals romontschs (cun excepziun de Clau Maissen), ei quei drama patriotic vegnius daus il pli da rar de tut ils auters da P.M.C.

Quels dramas original-romontschs ein veritabels dramas **populars** e perquei bia pli parents al sentir e patertgar dil pievel che ses tocs tudestgs, patertgai e preparai per la tribuna tudestga e studentica.

Denton ein era quels dramas «dils students» vegni translatai en lungatg romontsch, en emprema lingia perquei ch'ei eran da P. Maurus e per l'autra era per motiv ch'en certs loghens sursilvans vesevan ins pli bugen ch'ils mats e ménders fetschien teater mo denter els — senza rollas de femnas!

Aschia per ex.:

⁴³ Translataus e comparius per tudestg ord la versada plema da sur dr. Carli Fry: «Der Graue Bund» tier Hess, Basel, 1926.

6. Der Friedensengel

Igl aunghel della pasch, drama historic en 5 acts. Cuntegn l'istoria dellas dispetas ed uiaras ad Urbino en Italia denter las famiglias aristocratas de leu⁴⁴.

7. «Das erste Heiligtum am Rhein».

Cumedia en siat maletgs (I. edz. 1923, dedicata a Msgr. uestg dr. Georgius). Era quei toc ei vegnius «vertius» en romontsch, mo malamein, sco il sura era. El ei pli enconuschents sut il tetel «S. Placi». Buca confunder quei S. Placi cun quel d'avon 1900!

8. «Franz Pizarro⁴⁵»

Era quei toc ord l'istoria della conquista de Peru entras ils Spagnols, ei vegnius maltractaus per romontsch.

9. «Feurige Kohlen»

Cumedia en 5 acts, dada per l'emprema 1902 dals students claustrals e silsunter comparida en buca meins che 6 ediziuns. «**Cotgla de fiug**», sco la miserabla translaziun romontscha senumna, ei stau il drama da P. M. C., che ha giu il pli grond success de tuts ses dramas tudestgs. Mo donn e puccau che las duas u treis differentas versiuns romontschas (manuscrettas; nus havein priu investa de quellas ella biblioteca romontscha de Mustér) ein dadas aschi malamein per romontsch, e tuttina aschi savens sin nossa tribuna romontscha! Cuntegn: Combats de Spagna encunter ils Muhamedans. Glorificaziun della carezia viers amitgs ed inimitgs.

10. «Der letzte Hohentaufe»

Cumedia historica en 5 acts. Cuntegn: la tragedia de Conradin il davos dils Staufers, imperaturs dil s. Imperi roman. Era quella ei deplorablamein vegnida dada en in zun mediocher romontsch.

⁴⁴ Vegnius stampaus en 5avla edz. da Benziger e Co., Nossadunnaun, entuorn 1920 circa.

⁴⁵ Comparius en emprema edz. 1903, en II. 1921, Druck u. Verlag; Thomas Druckerei. G.m.b.H. Kempen a. Rhein.

11. «Venantius»

«Dramatische Legende in fünf Aufzügen». Quei ei il sulet drama tudestg da P.M.C. ch'ei vegnius daus en bien lungatg romontsch ed el medem ritmus sco igl original, numnadamein da Sur canoni dr. Gion Cahannes. Quella versiun ei la suletta digna digl original tudestg (comparida ellas «Annalas»), ed ins astga schizun dir, che P. Maurus Carnot sez havessi strusch dau siu Venantius en meglier romontsch! Ultra dils sura dramas tudestgs da P. M. C. ch'ei vegni — cun excepziun dil Venantius — maltractai per rom. (ins sa buca punctuar quei avunda!) ha el aunc scret «**Ein Spiel von Jesu Leid und Herrlichkeit**» ch'ei per ex. era vegnius daus 1933 a Domat, mo ch'ei, ton sco a nus enconuschent, buca vegnius vertius en romontsch!(?)

Sco jeu hai saviu constatar, compilond il «Muossavia dramatic», ein ils buns tocs originals romontchs da P.M.C. vegni dai fetg savens silla tribuna romontscha dils davos 50-60 onns. Mo donn e puccau eis ei tuttina stau che ses dramas tudestgs ch'eran zuar buca dramas populars el ver senn dil plaid, ein vegni translatai aschi malamein per romontsch, devan gie las Cumpignias de Mats bugen quels tocs, era per motiv ch'ils augsegners recumandavan quels cauldamein.

Priu tut sco igl ei, astgein nus tuttina dir che P.M.C. hagi — entras ses dramas de grond e niebel cuntegn, sco era entras ses originals romontchs de biala fuorma e lungatg — giu ina gronda e zun fritgeivla influenza sil teater romontsch dils davos 5, 6 decennis!

VII. Sur canoni dr. Carli Frx ed il teater romontsch

Sco aunc en auters graus, ha Sur Carli Fry p.m. era vuliu prestar enzatgei da vaglia pil teater romontsch de siu temps. Quei ha el fatg entras la fundaziun della (de sia) «**Tribuna Romontscha**», edida, redigida ed era scretta 98 per tschien **dad el sez!**

Siu intent en quella direcziun fuva senza dubi il meglier ch'ins sa patertgar. Di el gie sez e quei sin fundament de fatgs nundispiteivels: «Tgi che persequitescha las cumedias e cumediettas dadas onn per onn en nos vitgs ed uclauns, sa observar che la

cumedia romontscha actuala lavura a gartetg. Denter paucas bunas ovras de cuntegn historic e fina fuorma — nus patertgein cheu en emprema lingia vid ils dramas de P. Maurus Carnot — ovras che suondan ina lingia e venerabla tradiziun; sper las cumedias de Alfons Tuor e de P. Baseli Berther, representadas tontas gadas ch'ellas ein da lur valeta e vigur daventadas bunamein cuminas — sper quellas tuttas vegn ei dau mantuns cumedias pridadas ad emprest per schabetg, a prema vesta, de cuntegn beinduras banal, da fuorma translata ch'ellas ein tut alla bahutscha, senza la minima valeta litterara! La tribuna romontscha ha, cun in plaid, buc pli siu character de missiun.»

Quels fatgs san ins — era sin fundament de quei che nus havein mess leu el sura tractau — suttascriber cun omisdus mauns!

Sur Carli programmescha vinavon: «La missiun dil teater romontsch ei stada, sper il porscher recreaziun e deletg, instruir ed edificar⁴⁶.

«Nos vegls capevan ch'igl art dramatic, la sintesa de tutta poesia, hagi de tener la devisa dada dagl art poetic dal poet latin: **Il poets ston compartgir deletg e nez.** — La cumedia de nos perdavons ei semessa detschartamein el survetsch de lur valeta suprema: **ella leva gidar els ad esser buns cristifideivels, gidar vinavon tras la val de larmas encunter casa tier Diu.** Sco la cumedia dil cristianismus in summa, ha igl origin dil teater romontsch in accent religios. El ha giu in plaid impurtont, savens decisiv, els vehements e passionai combats spirtals, che han rebattiu era tras nies pievel el tschentaner della reformaziun...» «Davart catolica ils dramas barocs dai a Mustér ed oravontut ils grondius giugs dellas Passiuns de Lumbrein e de Sumvitg...⁴⁷»

«Quella tradiziun della cumedia romontscha, vivida entochen el novissim temps — prende mo la Passiun de Lumbrein — less nossa collecziun salvar.» Cun quei ei siu program staus daus. E Sur Carli Fry ha teniu plaid, cheu sco adina e dapertut! Quei documenteschan clar e bein ils 18 cudischets «Tribuna Romontscha» compari da 1930-1955. Dals 23 texts compari en sia collecziun de quels 18 faszichels, ein mo treis tocs buca curri ord si'atgna plema:

⁴⁶ Sco quei ch'igl autor de quest studi ha gia mussau ei en sia «Historia dil teater romontsch» I. e II. part.

⁴⁷ En ina brev dil davos digl onn 1930, scriva Sur Carli a mi: «Sco Ti vesas sepusa mia prefaziun programatica sin Tia historia dil teater baroc...»

1. «**Igl jerfan**», cumedia cun cant en treis acts, da Luregn Fontana, Glion, Stampa Maggi, 1930. Tribuna I.

2. «**In legreivel Nadal**», cumedia per affons en treis acts, da Sora Amalia Wieland, Mustér 1939. Tribuna V.

3. «**Clau Maissen**», tragedia sursilvana en tschun acts, da P.M. Carnot, II. edz., rev. da C. Fry. Samedan 1951. Tribuna XIII. Tut ils ulteriurs texts, 20 en tut, ein per la gronda part (deno il fil) **sia** lavur e prestaziun, essend ch'el ha romontschau libramain e congenialmein quels tocs, immitau e per part immitau ed arranschau quels **magistralmein** per nossas tribunas romontschas. Quei che pertegn sias versiuns, astgein nus dir e punctuar senza stravagar la minima caussa, che sur Carli hagi, impulsaus dals originals, creau ovras novas e ch'el seigi insumma staus **il meglier** translatur u romontschader che nus enonuschein quei che pertucca teater. **Il translatar** — cumpru tut las qualitäts de quella delicata lavur — ei insumma stau sia pli gronda forza ed habilitad de sribent romontsch!

Nus havein legiu cheusura zaconts puncts dil program de sia collecziun «**Tribuna Romontscha**» e sco ei semuossa cheusut, ha el era teniu quel dagl emprem entochen il davos faszichel — era las translaziuns de dramas classics audan secapescha en quei tscherchel:

1. **La mort dil bandit.** drama en treis acts. «Il present drama ei fatgs tenor il fil d'in drama franzos da Giusep Orget.» - Casa editura Stampa M. Maggi art. Glion, 1932 (Trib. nr. 2).

2. **Il sunadur de Nossadunna.** Drama en quater acts cun cant e ballets, tenor ina legenda mariana dramatisada da P. Paul Humpert O.M.I. - Casa editura Stampa Romontscha, Mustér, 1933. Trib. nr. 3.

3. **Sontga Genoveva.** Cumedia en siat maletgs, tenor in original tudestg en prosa. Sur C.F. ha dau quel en vers e rema. - Stampa de s. Augustin, S. Murezi (Valleis) 1938. Trib. nr. 4.

4. **Il casti de Borotin.** Tragedia en 5 acts, tenor igl original «Die Ahnfrau» da Franz Grillparzer. — Stampa s. Augustin, S. Murezi (Valleis) 1941. - Trb. nr. 6.

5. «**Zriny**». Ina tragedia en 5 acts, da Theodor Körner. Daus en medem ritmus e rema e slonsch. Gnanc de paregliar culla translaziun de quei toc ch'era gia fatga d'enzatgi auter pli baul. - Officina de Casanova, Cuera. 1943. Trib. nr. 7.

6. «Sulom Patern». Quater cumediettas diversas; a) La dunna ferma (cumedia de Nadal); b) Batter u murir (casa cumin de Mustér, la vigelgia dils 7 de mars 1799); c) Plaun d'autras a Danis (ord l'istoria dell'invasiun franzosa en Surselva 1799); d) Il sault dils morts, cun musica da Duri Sialm. - Quellas quater cumediettas san esser fetg d'engrau per occasiuns e relaziuns pli modestas; era pil radio, nua che tuttas quater ein gia vegnidadas dadas plirasga. - 1944. Trib. nr. 8.

7. La veglia cumedia dil Tell. Tenor in pli vegl original tudestg. Ina scena bein adattada per ina producziun sigl 1 d'uost. 1945. Trib. nr. 9.

8. La vusch della Patria. Stupenta translaziun dil toc patriotic, da Maurice Zermatten: «Les mains pures» (poème dramatique en 3 actes). Stampa Samedan. 1946. Trib. nr. 10.

9. Sil crest de Nossadunna. Quei drama ei fatgs tenor il fil d'in original tudestg. Stampa s. Augustin, S. Murezi (Valleis). 1948. Trib. nr. 11.

10. Preciosa. Drama da Pius Alexander Wolff cun cant e musica da Carl Maria von Weber. — Stampa Samedan, 1949, Trib. nr. 12

11. Clau Maissen. Tragedia sursilvana en 5 acts da P.M. Carnot. (Secunda ediziun procurada da Sur Carli Fry, e tscheu e leu repassada e curregida per grond avantatg dil toc). Stampa Samedan. 1951. Trib. nr. 13.

12. Saung, suadetsch e larmas. Festival per la commemoraziun dell'invasiun franzosa en la Cadi 1799-1949. **Original.** Separat digl «Ischi» Stampa Romontscha Mustér 1952. Trib. nr. 14.

13. La matta romontscha giul Schuob. Cumedia populara ord temps vargai en quater acts. Tenor in original da J. Bächtiger. Squitschau a Barcelona (Espana) 1953. Officina Fidel Rodriguez Ferran. Trib. nr. 15.

14. Rica de Castelberg. Drama en 5 acts e 9 maletgs. Ord l'istoria de nossa patria, la Cadi. Il fil ei era cheu empristaus, mo il toc se presenta veramein sc'in niev original en tuts graus. Stampa Samedan, 1954. Trib. nr. 16.

15. Polieuct. Tragedia en 5 acts da Pierre Corneille. Stampa Romontscha Mustér. 1955. Trib. 17. — Ina translaziun classica sco nus anflein buc ina solia ella litteratura romontscha!

16. Don Robur. In Giob de nos dis. Drama en 5 acts da dr. Men **Gaudenz**. Per romontsch sursilvan da C.F. Stampa Romontscha Mustér, 1955 (Separat dellas Annalas) Trib. 18.

Senza vuler seludar, astga igl autur de questa lavur dir che buca biars auters Sursilvans seigien stai en pli stretg contact cun sur dr. C. Fry quels onns ch'el ha prestau tondanavon bia pil teater romontsch. Jeu savess perseguitar scadin dils faszichels de sia Tribuna Romontscha per mauns de brevs adressadas a mi. Ed jeu astgel bein offniar che Sur Fry, bein ch'el luvrava tgunsch e genialmein, ha tuttina stuiu superar biaras e grondas difficultads avon che mintga numer della Tr. Ro. eri puspei sin meisa! Gnanc idealmein sustenevan ins el adina! Perquei, con leds e cuntents sundel jeu oz ded adina — ed jeu astgel bein dir: cun plascher — haver cumpleniu sias supplicas sco recensent u ella Romontscha ni el Bündner Tagblatt ed enqualga en omisduas. Gnanc quei agid e sustegn havev'el tier mintgin. Pertgei buc...? E tgei fastedis e travaglias veva el pér avon che sias stupentas versiuns eran mintgamai squitschadas ed edidas sut la tezla! «Tribuna Romontscha»! De quei dattan gia ils numerus loghens de stampa clara perdetga: Glion, Mustér, Cuera, Samedan, St. Maurice (el Valleis), Barcelona en Spagna etc. Havessen buca Annalas ed Ischi gidau el cun **stampa separata** per differentas ediziuns, sche muncassen oz ina partida de sias meglieras ediziuns. Perquei meretan quellas duas societads tutta renconuschienscha ed engraziament.

Mo Sur Carli era buca quel che cedeva. Mai! Cun tener stendiu e mai ceder de siu grond ideal per il megliurament e la qualitat della tribuna populara romontscha, ha el cuntonschiu tut quei che negin haveva aunc cuntonschiu entochen ussa. E quei malgrad ch'ei mava vess, gie, savens fetg vess de survegnir subvenziuns per sias ediziuns. Remarcabel! Oz vegnan schiglioc tuttas pusseivlas interpresas pil romontsch sustenidas, mo — sco ei para — las bregias pil susteniment e **la cultivaziun dil romontsch el pievel** anzi negligidas! (Naven ded ussa buca pli, 1959).

Perquei capin nus fetg bein che Sur Carli stueva mintgamai pretender per ses dretgs d'autur in modest honorar per scadina representaziun. Quei era nuot auter che gest ed endretg, malgrad che certas societads ed uniuns che fagevan **buna cassa** cun ses tocs, cartevan ch'igl autur u translatur sappi viver dall'aria e dall'«honor» che siu toc vegni insumma daus! En quei grau existan

aunc oz remarcablas ideas tier certa glied: «Scriver mondi tut da sesez e seigi in summa mo in mied de scursanir la liungurala per de quels che hagian de far pauc u nuot.»

Sur Carli era buca de quei meini — e cun tutta raschun buc!

La finfinala vala era cheu — cunzun oz! — la maxima che vala schiglioc per tut ils auters luvvers: «A mintgin sia gesta pagaglia». Il scribent romontsch sto il pli savens esser cuntents cun nuot, ni cun ina pintga almosna. Sur Carli, schebi buca arrogants quei che pertucca sias prestaziuns litteraras, saveva tuttina che gest ses teaters seigien lavurs de qualidad e scheva enqualga siper mei: «Mira, quei che paga nuot, vala nuot». Schebi ina recenta sentenza, havev'el tuttina raschun....

Per terminar il cuort capetel davart ils merets e l'impurtonza de Sur Carli Fry per il teater romontsch-sursilvan, stuein nus aunc aschunscher cheu ch'el ha, ultra de sias capo-versiuns comparidas ella «Tribuna Romontscha» er'aunc translatau auters texts ch'ein multiplicai mo cun la maschina de scriver, mo che ein, in e mintgin, gia vegni dai savensga en nos vitgs ed uclauns sursilvans. Ina exacta enumeraziun (cun indicaziun dil cuntegn etc.) era de quels el «Muossavia dramatic», muossa l'entira muntonza de Sur Carli Fry pil teater romontsch.

Ina survetsa summarica de quels lein nus denton gia dar oz, senza vuler pretender che quella seigi diltut completa:

1. «**Crusch e steila sovietica**», drama da Josef Eckerskorn.
2. «**La bova de Zignau**». Drama popular sursilvan, tenor in original tudestg. Temps miez.
3. «**Il barsau lieur**». Burlesca en in act. Tenor in original tudestg? franzos?
4. «**Il trumbeter de Säckingen**». Drama da H. Houben. (Temps: immediat suenter l'uiara de 30 onns).
5. «**Nossadunna dils sbittai**». Drama translatau ord il franzos. (temps modern).
6. «**La matta dils egls claus**». Drama tenor il roman da Pierre l'Eremite. Trsl. dal franzos d'Eduard Pilate. (Drama modern).
7. «**Retus**». Drama tenor Elmar, da dr. Josef Faust (Dreizehnlinden de Weber. Il drama succeda dal temps de s. Sigisbert).
8. «**Mal ils dents**». Cumedietta humoristica en in act.
9. «**Reconciliaziun**». Drama popular da Guglieme Lenze.

10. «**Saung confederau**». Drama patriotic d'Anton Bucher (De Fischertoni) Temps: 1515-16.
11. «**Drama denter purs**». Toc en 5 acts (1953).
12. «**Cors de crap**». Tenor in toc tudestg. 1953.
13. «**La veta de sontg'Antieni**». Tenor in toc tudestg. 1952.
14. «**Don Lorenzo**». Original? Drama en 5 acts. 1955.
15. «**Nossadunna de Fatima**». Translatau ord il tudestg, franzos? 1956.
16. «**Il di dellas olmas**». (De quel exista aunc ina trl. d'in auter Sursilvan).
17. «**Spel pursepen dil bambin**». Giug de Nadal per affons.
18. «**Ils franzos ella Cadi**». Original? Daus a Breil 1933⁴⁸.

VIII. Ils novs auturs e translaturers de teater

Duront ils 3-4 davos decennis ha aunc in'entira ulteriura partida translaturers, arranschaders ed era enqual autur giu lur merets pil teater romontsch, sia promoziun e cultivaziun.

Contasga el decuors dils onns e decennis, capitesch'ei ch'ina societad u l'otra dil vitg u vallada vegn sill'idea — enqualga ualti tard: «Uonn fagein nus teater». Ni magari era e quei nuota aschi da rar: «Uonn dein nus quei e quei toc e **buc in auter!**» Vegn il toc prevediu allura apporbaus dagl augsegner u dal scolast, sche ha in ded els — bugen u nuidis — l'honor de far tut alla bahutta ina translaziun, e sche pusseivel, gratuitamein. Quei ei buca da rar il proceder, **cuort** avon ch'ins dat il toc.

Sch'ei va bein, ein in u l'auter de quels tocs translatai aunc nuota aschi mal, auters pli mediocher ed aunc anzi mender.

⁴⁸ Ultra dils sura 18 tocs screts culla maschina de scriver, ha Sur dr. Carli Fry aunc publicau ina partida texts teatrals tudestgs. Enzaconts de quels enconuschein nus: 1) Der Landrichter; 2) Der grau Bund, historisches Schauspiel, per rom. da P. M. C.); 3) «Legendenspiel» (Drei Aufzüge; ord il franzos); 4) St. Martinus, Legendenspiel, da Henri Chéon. Toc franzos, trsl. da C. F. sin tudestg. 5) St. Mauritius oder Der Gehorsam. Trsl. ord il franzos, d'in original da Henri Ghéon; 6) Die drei Weissheiten des alten Wang. Ein chinesisches Missionsspiel in vier Bilder von Henri Ghéon. Uebersetzt von Karl Fry. 1-3 Auflage. 1929. Bühnenvolksbundverlag, Berlin.

«... Sin quella moda e maniera essan nus vegni tier ina massa litteratura dramatica, dalla quala ins astga dir senza permalar enzatgei, ch'ei seigi meglier ch'ella hagi mai contonschiu l'honor della titgira nera...»

Quei fatg ei denton capeivels e bunamein perdunabels, sch'ins enconuscha l'aula congiunctura che regia per temps silla tribuna romontscha. Tgi che vul seperschuader de quei, repassi inaga ils inserats de dramas, cumedias e tocs hilarics duront il temps de tscheiver, naven da Buania entochen mardis-tscheiver, e da Pastgas entochen Tschuncheismas en nossa pressa romontscha.

Ei seschass bein far enqual midada arisguard quella surproducciun ed igl ei gia vegniu proponiu beinenqual beinponderada midada en quels fatgs de producciuns teatralas. Mo tgi vuless da l'autra vart era retener il grond catsch ed il veseivel plascher de far teater ch'ins sa adina puspei constatar tier nies pievel gia dapi varga 300 onns!

Pli bugen mintgaton ina hazra sbarrada speras e sur las aissas dil palancau ora che nuot diltut, ni quei che fuss aunc mender: tocs en lungatg jester per nies pievel della tiara che capescha mo il bien e mender romontsch scoiauda...!

Da l'autra vart astgein nus denton era dir cun plascher che cheu ils dus, treis davos decennis seigi vegniu dau bia de meus tocs translatai mo malamein, che leu entuorn 1880-1910-1920! Quei vala pil teater romontsch original e translatau, aschibein sco quei che pertucca nossa prosa e poesia romontscha en **general**. Secapescha, excepziuns ha ei adina dau e vegn ei adina puspei a dar.

«Sche Ti vul sponder la broda per ina e peradina, vilentar e permalar nos scribents e translatur romontschs per veta duronta, sche scriva mo ina solia gada tgei che Ti tratgas de quella u tschella translaziun de teater ed auter», ha in sincer amitg scret a mi inaga denter auter.

Oz eis ei nuota aschi de basegns de far quei, essend che nus lessan era buca ch'in soli che ha sespruau e fatg tut tgei ch'el ha saviu en quei grau, calass cun sias beinmanegiontas stentas e lavurs pil teater romontsch. Quei che nus havein giu de dir en caussa, havein nus detg generalmein senza vuler passar giu pils peis ad in u l'auter personalmein. E dil reminent ei quei buca nies pensum ded oz, mobein quel dil historicher litterar che scriva in di — forse en 50 onns — la IV. part della «Historia dil teater romontsch», ni

era ina resch nova e megliera che quella che nus vein scret. Ton ei segir, che tust quels che han fatg enzatgei per la promoziun e cultivaziun dil teater romontsch e ch'ei buca ton daditg en fossa, meretan che nus allegheien silmeins lur nums.⁴⁹

Sur Flurin **Camathias**, morts avon 16 onns, ha scret treis tocs originals, ch'ei vegni dai pli baul ualti stedi, cunzun il toc historic «Walter de Belmont» ed «Il president». Cun quest davos toc ha el giu beinenqual disgust e degretta. Buca d'emblidar ei siu festival pil 500avel anniversari della «Ligia Grischa», sco era enzacontas translaziuns. Ils teaters de Fl. Camathias culan anzi vess ed ein pli adattai de leger che de representar, ferton ch'il lungatg de quels ei en uorden.

Gian **Fontana** (morts 1937) ha buca pigns merets pil teater romontsch, era per motiv che ses tocs, originals e translaziuns vegnevan dai principalmein ellas vischnauncas de priedi sursilvanas, nua ch'ins fageva entochen che G. Fontana ei vegnius, buc aschi stedi teater sco ellas vischnauncas catolicas della Surselva.⁵⁰

Gion **Disch** (morts 1935) translatava da siu temps, all'entschatta de nies tschentaner entochen 1920 circa, cun predilecziun cuorts tocs humoristics cun cant e musica, mo denter auter ha el era translatau dramas pli gronds, cunzun per Mustér e las vischnauncas della Cadi en bi e culont lungatg romontsch. Donn che beinenqual de ses tocs ein i a piarder.

Dals translatur occassionals ch'ei gia morts allegheschel jeu aunc ils suandonts: prof. C. Christoffel, Sur Martin de Lumerins (Sur Gartmann, plev.), Luis Tambornino, scolast, Luregn Fontana, scolast, Anton Derungs, scolast, Sur decan Gion Cadieli, plev.⁵¹, Felici Monn, Sur Giachen Berther, plev.⁵² Giusep Lutz, scolast, Sur canoni J. Capaul, Sur Giohen Venzin, plev., Sur canoni Pl. Sig. Deplazes, Sur Pl. Sig. Giger ed auters plirs.

Denter ils auturs e translatur de teaters romontschs dil pli novissim temps, astgein nus buc emblidar d'allegar enzaconts

⁴⁹ Igl ei stau nunpusseivel de recaltgar in rodel complet dils nums de tuts ils translatur; quei ha saviu vegnir fatg pil «Muossavia dramatic II» ch'ei comparius pèr dacuort.

⁵⁰ Davart Gian Fontana e ses merets pil teater romontsch, consultescha «Per Mintg Gi» 1937, sco era «Ovras de Gian Fontana», edz. Renania t. III e t. V.

⁵¹ Pli bia sur Sur G. Cadieli, mira: Nies Tschespet X.

⁵² Sur Giachen Berther ha schizun arranschau la biala novella «Monas e minas» da P. M. Carnot ed era translatau auters tocs.

che han veramein gia oz gronds merets per nossa tribuna romontscha, mo era perquei che lur influenza en quei grau crescha ad in crescher. E sche nus fagein quei gia per engraziament e renconuschientscha che deschan ad els, sche vulein nus tuttavia buca smasar la lavur, bunaveglia e prontezia dils auters biars translatur ed arranschaders de cumedias e dramas, lavurs de buca pintga breigia, fatgas il pli savens per spir ideal e beinvu-glientscha visavi las uniuns e societads de lur vitg e vischnaunca. En emprema lingia vulein nus numnar cheu Sur Giusep **Durschei**, actual plevon de Tujetsch. Sur Durschei ha in stupent stil, in lungatg popular elevau che va diltuttatfatg a prau cun las pretensiuns litteraras d'in bien teater. Dapli ha el fin sentiment e capientscha pils tocs che **audan** silla tribuna romontscha populara. En quella direcziun ha el mai falliu, translateschi el, imiteschi el u componi el sez cumedias e dramas originals, u tenor novellas e raquintaziuns (per ex. da Jeremias Gotthelf ed auters). Dramatison d'etgas e praulas de nossa tiara, offniescha el mintgamai ver temperament e talent de dramatischer. **Siu** «Golgotha», daus 1956 plirasga a Mustér, ei ina «Passiun» moderna, originala che stat a pèr a scadina ch'igl ei d'in auter lungatg. Quella sa tgunschamein daventar oz gest aschi populara e — nus sperein — **tradizionala** sco las enconuschentas Passiuns de Lumbrein e Sumvitg per lur temps! Aunc in decenni medema buna lavur pil teater romontsch sco tochen encheu, e Sur Giusep Durschei vegn ad haver ils medems gronds merets e la medema muntada pil teater romontsch-sursilvan sco Sur dr. Carli Fry p. m. ha giu cheu ils davos treis decennis⁵³.

Meriteivels de vegnir numnaus e quintaus denter las grondas speronzas pil teater romontsch, ei era signur scolast Alfons **Vinzens**, Trun. El ha gia en ses 5—6 dramas **originals**, dau perdetga de siu talent dramatic, oravontut elegend il cuntegn, il tema de quels — cun predilecziun ord noss'istoria sursilvana e locala — sco era quei che pertegn il lungatg. Tscheu e leu gudignassen ses buns tocs aunc entras pli gronda concentraziun en general, sco era entras pli cuorts monologs e dialogs.⁵⁴ Mo Alfons Vinzens ei aunc

⁵³ Ils dramas e cumedias de Sur Durschei meretan tuttas de vegnir recumandadas cauldamein. Mira: «Muossavia dramatic II.»

⁵⁴ Quei pareri ei buca nos, mo sebasa sin ina communicaziun de Sur Carly Fry, per motiv ch'igl autur de questa lavur enconuscheva buca tut ses tocs.

giuvenis, vegn sez aunc ad emprender bia e sco nus sperein senz' auter a **continuar** cun sias, entochen ussa bunas prestaziuns⁵⁵

Ils davos diesch onns ha era sgr. prof. dr. **Gion Deplazes** sedau gronda breigia per **buns e fetg buns** texts de teater. Sias versiuns ein dètg culontas, libras e dadas quelluisa che negin smina il fil u original che ha surviu per sia buna prestaziun de translatur ed immitatur. Quei ei aschia, per motiv che prof. Deplazes dominescha entratgamein il lungatg mumma. Igl ei mo de sperar ch'el, che capescha adina de far buna elecziun dils tocs populars per nossa tribuna, continueschi e prepari vinavon per nossas societads buns texts sco tochen dacheu. — Era ses dramas e cumedias, senza excepziun, ein tuts digns de vegnir recumandai. (Mira «Muossavia dramatic».)

Il medem vala era per Toni **Halter**, scolast secundar, che ha gia sez compilau teaters originals. Per exempel:

«Igl um cul halumbart»; il «Festival de Porclas» (1952) ed «Il pur suveran», ovras zun bein gartegiadas, sco era pliras translaziuns ch'ei gia vegnidas dadas bienesavens sin nossas tribunas romontschas. Igl ei mo de giavischar ch'ils sura beinmeriteivels scribents sursilvans fagessen aunc dapli translaziuns de texts dramatics, essend buca tuttina **co** las aschi necessarias translaziuns de teater vegnan fatgas.

Era H. Spescha mereta il medem pareri. Donn che sia davosa translaziun ei aunc buca vegnida dada. Igl ei ina dellas meglieras dils davos onns. (Mira «Muossavia dramatic II».)

Ina missiun tut speciala arisguard la tribuna romontscha, ha sgr. mistral Gieri **Vincenz** giu cheu ils dus davos decennis e vegn speranza era ad haver quella vinavon. El ha regalau a nies teater romontsch ina gronda partida **tocs humoristics**, fetg adattai e tschercai da nossas societads ed uniuns per diever de lur seradas e producziuns pli cuortas. Ils biars de quels ein vegni translatai en bien lungatg romontsch dals tocs d'in, dus, silpli treis acts da C. Freuler e H. Jenny-Fehr de Glaruna. Quella litteratura humoristica de teater **muncava** entochen ussa, aschia ch'avon el vegneva duront decennis adina mo dau ils medems cuorts tocs humoristics, sco per exempel quels da Alfons Tuor, P. B. Berther e paucs auters⁵⁶.

⁵⁵ Era ils tocs d'Alfons Vincens ein tuts recumandabels.

⁵⁶ Ins fetschi diever dalla *gliesta stamada* de plirs de ses tocs.

En quei senn ha era Benedetg **Caminada**, inspectur de pesca, operau. El ha translatau, immitau, arranschau e schizun creau sez enzaconts originals, en in diember entochen ussa mai s'udiu en nossa litteratura romontscha. El ha era capiu sco probabel buc in soli (aunc meglier che Sur C. Fry) de far reclama per ses tocs humoristics e giu quita ch'ei vegnien dai dapertut. Davart la qualidad litterara de quels savein nus buca dir bia, essend che nus havein buca giu caschun de mirar u leger biars de quels. Mo sco Sur Fry ha giu detg inaga a nus, detti denter quels «beinenqual screts en in dètg pulit lungatg popular, mo enqualga era anzi massiv⁵⁷.»

In tempset ha era Felice **Hendry** luvrau praticamein pil teater romontsch-sursilvan, buca mo entras translaziuns, mobein aunc pli cun sia «**Culissa sursilvana**», ina specia de teater ambulont che ha denton giu cuorta veta.

Denter ils biars translatur **occasionals** (sco era auturs) che han senza dubi sedau tutta breigia de prestar buna lavur per las uniuns de lur vitg el senn de representaziuns dramaticas pli pintgas e pli grondas, enumerein nus ils suandonts che nus entupein cheu ils davos onns. Davart la qualidad de lur translaziuns savein nus buca dir pli bia, essend buca stau pusseivel entochen oz de leger u udir **tut** lur tocs.⁵⁸

P. Alexander Lozza p.m. (originals e translaziuns en idiom surmiran; in ne dus de ses tocs ein era transportai en sursilvan); Sur Gion Batt. Sialm; P. Flurin Maissen (principalmein per la tribuna dils students claustrals); Sur Aluis Derungs, plev. Glion; dr. C. Pally, Cuera; Sur Pl. de Castelberg, capl. Trun; Sur R. Cantieni (de Schlans) plev.; Sur canoni Christian Berther, plev. Rueun; Sur Aluis Simonet†, plev. Alvagni; Sur B. Vinzens, plev. Tersnaus; Ser Rigiet Bertogg, plev.; Gion Rest Coray, scolast; Rest Giusep Cathomen, scolast, Breil; L. Cadonau, scol. Vuorz; Casper Berther, scol. Rabiun; Toni Hendry, scol. Sedrun (frar de Felice e Ludovic); Giachen Antoni Vincens, scol. Breil; S. Giossi, Sedrun; Placi Deragisch, Sedrun; Balzer Derungs, Danis; Alfons

⁵⁷ Ina partida de ses tocs havein nus gia recumandau el «Muossavia dramatic» compariu 1947 e pli biars aunc en «M. dr. II». 1961.

⁵⁸ Biars de quels ein registrai en Muossavia dramatic I e II.

Huonder, Mustér; G. Gabriel, Vuorz; P. Beer; Mistral Gieri Casutt, Falera †, Arthur Manetsch, Cuera ed auters plirs . . .

Quels che nus havein buca enumerau, ni forsa schau curdar senza fraud, veglien excusar; els ein vegni allegai el «Muossavia dramatic» II ch'ei ussa comparius. — A tuts beinvulents e nuninteressai translatur occasonals, nies respect ed engraziament en num de tuts acturs ed aspectatur.